

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ПУСТОВИЙТ Роберт Фрідріхович

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У СТАРШОКЛАСНИКІВ**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Черкаському інженерно-технологічному інституті

Науковий керівник - доктор педагогічних наук,
професор Підласий Іван Павлович

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук,
професор Дьомін Анатолій Іванович
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Тименко Микола Петрович

Провідна установа - Волинський державний
університет ім. Л.Українки

Захист відбудеться " 30 " травня 1997 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в
Інституті педагогіки АПН України (252001, м.Київ-1, вул.
Трьохсвятительська, 8).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій частині Інституту
педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий " 26 " квітня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П.Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. У новому баченні світового розвитку, яке починає активно виявлятися з другої половини 80-х років, знання, людська винахідливість, уява та добра воля набувають вирішального значення. При цьому визначальну роль по відношенню до прогресу, миру, поваги до загальнолюдських прав і фундаментальних свобод покликана відіграти освіта.

Мало освітніх систем кінця ХХ сторіччя залишилися осторонь глобальних змін. Надання нового сенсу існуючому ладові відбувається в першу чергу з огляду на економічні та політичні перетворення в країнах Східної Європи та світу. Але якщо в питаннях побудови державних інститутів, владних структур, зміцнення зовнішньої політики Україна спромоглася здобути значних успіхів, то вирішення економічних завдань залишається на все ще низькому рівні.

Сьогодні, нарешті, ми повинні переконати світове співтовариство в існуванні цивілізованої української економіки, що має власні інтереси і не зобов'язаної підкорятися будь-якому тиску. При цьому слід особливо наголосити, що вихід з важкої економічної кризи, подолання труднощів перехідного періоду стає можливим при створенні прошарку цивілізованих підприємців, які визначатимуть розвиток ринкової системи національної економіки.

З позицій сьогodнішньої педагогіки підприємливість, обертаючись в індивідуальну характеристику, постає безпосереднім показником розвиненості людини в суспільстві, стрижнем реалізації її духовних та інтелектуальних потреб. В свою чергу, новий тип ринкової свідомості та мислення потребує утвердження "духу підприємництва" і по суті зумовлює зміну економічної поведінки. Це означає, що виховання підприємливості в якості важливої характеристики економічного

суб'єкта стає одним із актуальних напрямків сьогоденної педагогічної науки.

Поряд з підприємливістю економічні знання, економічна культура повинні формуватися у кожного члена нашого суспільства, починаючи з дошкільного віку, а потім, за роки навчання в школі, технікумі чи вузі, визначати економічну поведінку особистості на протязі всієї її життєдіяльності.

Підприємництво, як категорія поведінки, виступає у нерозривній єдності об'єктивної та суб'єктивної природи. Тому для її активізації потрібні не тільки сприятливі соціально-економічні та політичні передумови, але й у повній мірі підготовлені до неї особистості. При цьому найбільш суттєві проблеми, з якими стикається більшість країн перехідного періоду, безумовно пов'язані з культурним контекстом.

Дотепер питанню підприємницької культури у вітчизняній педагогічній та економічній науках приділялася недостатня увага. Це суперечить світовим тенденціям. У Північній Америці та Західній Європі вже в 60-70-ті роки, особливо ж у 80-ті, освітній вплив на культурні складові економіки набув рис добре скоординованої стратегії, етика економічної проблематики в даний час стає все більш актуальною і всебічно досліджується.

Підприємницька культура в економічному житті зокрема та в цілому в житті суспільства має досить широку й тривалу дискусію на Заході як в академічній теорії, так і в практиці бізнесу. З-поміж інших можна виділити праці Х. Ансоффа, Д. Белла, Х. Боуена, М. Вебера, П. Верхана, Д. Гелбрейта, М. А. Дованна, А. Етціоні, С. Керто, Г. Корацціарі, М. Мескона, Д. Петера, Т. Пітерса, Д. Роббі, Д. Скотта, Н. Тачі, Р. Уотермена, Г. Фрухтбауема, Ф. Хайека, Й. Шумпетера та інших фахівців, присвячених зазначеній тематиці.

Слід також вказати на деякі зрушення з проблеми, що розгляда-

ється, починаючи з 90-х років, і у дослідженнях вітчизняних вчених та фахівців країн ближнього зарубіжжя А.І.Агеєва, А.Г.Арсеєнка, М.В.Вачевського, Г.В.Горланова, Ж.І.Гриценка, Д.О.Закатнова, О.М.Кравчук, В.Д.Лагутіна, Г.Є.Левченка, І.В.Ліпсіца, В.М.Мадзігона, С.Д.Максименка, Т.О.Нельги, А.С.Нісімчука, О.С.Падалки, В.Н.Приходько, В.Радаєва, П.Т.Саблука, І.Д.Сасової, І.О.Смолюка, К.М.Старченка, Ю.Терлецького, М.П.Тименка, Д.О.Тхоржевського та інших.

Однак реалії сьогодення показують, що в педагогічній науці ще існує недооцінка значимості підприємницької культури населення при вирішенні завдань реформування економіки. Звідси криміногенність бізнесу, безпринципність та аморальність при досягненні поставлених економічних цілей. Кардинально змінити усталену ситуацію можливо лише за умов активізації формування основних підприємницьких ціннісних орієнтацій в школі. Особливо треба виділити при цьому з-посеред інших учнів старших класів як найбільш економічно активну частину населення недалекого майбутнього.

Розв'язання даної проблеми і стало визначальним при виборі теми дослідження.

Мета дослідження:

На основі теоретичного аналізу та дослідно-експериментальної роботи визначити ефективні педагогічні умови формування основних цінностей підприємницької культури учнів старших класів міських шкіл.

Об'єкт дослідження:

Навчально-виховний процес формування підприємницької культури старшокласників.

Предмет дослідження:

Педагогічні умови формування підприємницької культури стар-

шокласників як визначальної сфери підприємницької діяльності.

Гіпотеза:

Формування підприємницької культури старшокласників буде успішним при дотриманні наступних умов: переорієнтація економічного виховання школярів на підприємницькі світоглядні цінності; введення спеціальних навчальних курсів з основ підприємницької діяльності; виділення зразків підприємницької поведінки як передумови для формування стійких культурних традицій, звичок, створення цивілізованого іміджу підприємництва.

У співвідношенні з метою та гіпотезою дослідження були виділені такі **завдання:**

- проаналізувати науково-теоретичний і практичний стан проблеми формування підприємницької культури старшокласників міських шкіл;

- обґрунтувати педагогічні умови формування підприємницької культури через навчально-виховний процес;

- розробити програму, науково-методичні рекомендації впровадження в навчальний процес підприємницьких світоглядних цінностей та експериментально дослідити їх ефективність.

Вищевказані завдання вирішувалися на основі методології дослідження, вчення про педагогічне пізнання із застосуванням наступних **методів:**

1. Теоретичних: систематичний аналіз наукових праць із проблеми, що розглядається, розкриття внутрішньої структури, функціонування, виникнення та розвитку процесу виховання ціннісних орієнтацій підприємницької культури старшокласників, розкриття об'єктивних зв'язків даного педагогічного явища.

2. Емпіричних: вивчення ціннісних економічних орієнтацій старшокласників за допомогою соціолого-педагогічного аналізу, прове-

дення формуючого педагогічного експерименту та експертної оцінки, математичного аналізу результатів педагогічного дослідження.

Науково-дослідна робота проводилася на базі лабораторії трудового навчання та профорієнтації Інституту педагогіки АПН України, Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, Черкаського інженерно-технологічного інституту, школи-ліцею N 11 та середніх загальноосвітніх шкіл N 13, N 3 м.Черкас.

Дослідження виконувалося у 4 етапи:

- Перший етап (1992 - 1993р.)- теоретичний аналіз наукових праць із проблеми, що розглядається, розробка методики експерименту:

- Другий етап (1993 - 1994р.)- проведення констатуючого експерименту - соціолого-педагогічного дослідження, під час якого було опитано 328 респондентів - учнів 8 - 11 класів - та визначено загальні тенденції світоглядних економічних орієнтацій учнів. Висновки, що були отримані, стали відправними при розробці та коректуванні експериментальної навчальної програми "Вступ до економіки. 8 - 10 клас";

- Третій етап (1993 - 1996р.)- проведення формуючого педагогічного експерименту на базі спеціалізованої школи-ліцею N 11 та середніх загальноосвітніх шкіл N 13, N 3 м. Черкас по опрацюванню експериментальної навчальної програми "Вступ до економіки". Здійснювалася розробка оціночного тесту з ринкової економіки, а також встановлювалися рівні і взірці підприємницької культури;

- Четвертий етап (1996р.)- математичне та статистичне опрацювання результатів формуючого експерименту, аналіз тесту досягнень в царині підприємницької культури. Випробовуваннями були охоплені 270 учнів. Завершувалось оформлення результатів дослідження, формування кінцевих висновків та рекомендацій.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні актуальної в перехідний період реструктуризації економіки України проблеми формування підприємницької культури у старшокласників, аналізі процесу формування економічного світогляду школярів, розробці педагогічної моделі формування і розвитку економічних знань, умінь та навичок ринкової орієнтації, їх впливу на вдосконалення підприємницької культури, обґрунтування педагогічних умов реалізації навчальної програми з економіки, в центрі якої є формування цивілізованої підприємливості старшокласників.

Теоретична значимість роботи полягає у розробленні теоретичних засад категорії підприємницької культури в царині педагогіки, опрацюванні методичних передумов складання навчальних програм з економіки ринкової орієнтації, обґрунтуванні теоретичних положень економічного виховання школярів в період реформування економічного ладу в країні.

Практична значимість роботи полягає в тому, що була розроблена та апробована технологія вивчення економічних ціннісних орієнтацій школярів, створена експериментальна навчальна програма "Вступ до економіки. 8 - 10 клас", яка є основою навчального плану "Економіка та право" для учнів I - IV курсів школи-ліцею економічного профілю. Доведено позитивний вплив запропонованого курсу на учнів в напрямку підвищення рівня їхньої підприємницької культури.

Надійність та вірогідність отриманих результатів гарантується відпрацьованою технологією математичного аналізу тесту досягнень, під час якого був використаний комплекс взаємодоповнюючих та взаємоперевірених методик дослідження.

На захист виноситься:

1. Сутність та особливості формування підприємницької культури у старшокласників.

2. Педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування ціннісних орієнтацій та якостей старшокласників, необхідних для підприємницької діяльності.

3. Зміст та структура програми, методичні рекомендації по формуванню економічних, в тому числі ціннісних, орієнтацій старшокласників міських шкіл у процесі шкільного навчання.

Апробація результатів дослідження:

Результати дослідження обговорювались на науковій конференції "Гуманізація національної освіти України" (Луцьк, 1993р.), регіональній науково-практичній конференції "Проблеми та перспективи економічної освіти школярів" (Запоріжжя, 1995 р.), на наукових конференціях Інституту соціальних наук (Луцьк, 1993,1994 рр.), на вчених радах Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (Черкаси, 1995-1996 рр.), Установчій конференції з питань створення Всеукраїнської асоціації викладачів економіки (Одеса, 1996 р.), відкритій регіональній олімпіаді з економічної теорії (Харків, 1997 р.) та інших наукових та методичних зібраннях.

Практичні матеріали дослідження апробовані в Придніпровському райво м. Черкас, школі-ліцеї N 11, загальноосвітніх школах N 13, N 3 м.Черкас. Програма "Вступ до економіки" надіслана всім зацікавленим навчальним закладам.

Структура дисертації:

Робота складається із вступу, двох розділів, висновків і рекомендацій, переліку використаної літератури і додатків.

Обсяг дисертації - 155 сторінок основного тексту, 16 сторінок використаних літературних джерел (199 найменувань), 38 сторінок додатків, 1 схема, 11 таблиць та 6 діаграм.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано робочу гіпотезу, визначено методологічну основу і методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значимість одержаних результатів, обгрунтовано положення, що виносяться на захист, подані відомості про апробацію.

У першому розділі - "Педагогічні та методичні підходи до вивчення проблем виховання підприємницької культури" - висвітлено результати констатуючого експерименту з питань економічних ціннісних орієнтацій старшокласників, розкрито особливості економічного виховання у сучасних умовах, сутність та специфіка формування підприємницької культури. Зокрема, наголошується на тому, що підприємницькій культурі у педагогічному процесі не завжди приділяється достатня увага. В свою чергу, особливість економічного виховання полягає в тому, що воно безпосередньо пов'язане з умовами економіки перехідного періоду. Серед факторів, які в останні роки впливають на цей процес, вирізняють також різкі зміни життєвого стереотипу, звичного устрою і стилю життя, відрив від попередніх культурних цінностей, нездатність займатися звичним видом діяльності. Комплекс вказаних факторів особливо гостро виявляється у феномені, що носить назву "аккультураційний стрес".

Ринкова економіка висуває якісно нові завдання з питань формування особистості, вироблення цілком нового підходу до питань економічної освіти та можливості допомоги школярам осягнути сутність філософії та педагогіки цивілізованого ринку.

В першому розділі аналізуються дослідження та історичні аспекти концепцій виховання І.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, П.П.Блонського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, К.Поппера, С.Соловейчика, які характеризують особистість, як висхідну ланку педагогічного процесу,

та спрямовують педагогіку на розробку системи ціленастанови на основі глибокого розуміння сутності людини, психологічного та соціального становлення особистості, яка бере активну участь в економічній сфері діяльності.

Звертається увага на категорію "економічне виховання" з точки зору наукових ідей А.С.Нісімчука та Л.С.Бляхмана, які припускають, що економічне виховання являє собою переконання, мотиви, настанови, ціннісні орієнтації майбутньої особистості, які досягаються через цілеспрямовану діяльність щодо передачі сучасного розуміння сутності економічних явищ, досвіду та методів раціональної економічної поведінки.

Особливості економічного виховання розкриваються у першому розділі через структурно-функціональну систему шляхом єдності трьох аспектів: сутність економічних соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, орієнтацією педагогіки на сучасному етапі та системно-діяльним способом розгляду процесу виховання. В цьому випадку з'являється здатність акцентувати увагу на методологічному аспекті, коли методологія розглядається як система принципів, способів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності.

В цілому ж економічне виховання в найбільш загальному плані повинно мати такі цілі і виконувати завдання:

1. Засвоєння економічних знань, категорій, законів.
2. Формування економічної свідомості, економічного мислення.
3. Орієнтація учнів на морально ціниму особисту економічну мету, якої в житті можна досягнути шляхом грамотного і продуманого ставлення до вибору майбутньої професії, виду та сфери економічної діяльності.

У дисертаційному дослідженні ми зупинилися на такому різновиді констатуючого аналізу, як метод соціолого-педагогічного анкетування під назвою "Ціннісні економічні орієнтації та перспективи їх

розвитку у старшокласників Придніпровського району міста Черкас", проведеного спільно з лабораторією трудового навчання і профорієнтації Інституту педагогіки АПН України. Виходячи з цілей дослідження, були виділені наступні блоки запитань:

- Ціннісні орієнтації та інтереси, економічна та трудова спрямованість учнівської молоді;

- Ставлення до існуючої системи освіти;

- Проблеми економічної освіти та виховання учнів;

- Підприємництво та світогляд старшокласників;

- Оцінка старшокласниками перспектив економічного і соціального розвитку України.

Для вияву генеральної сукупності були використані дані Придніпровського відділу освіти, згідно з якими кількість старшокласників (учнів 8,9,10,11 класів) загальноосвітніх шкіл Придніпровського району м.Черкас на 01.10.1994 року складала 6604 особи. Виходячи з вищенаведених даних, було проведено дослідження 329 респондентів (146 юнаків і 183 дівчини), що становило 5 % від їх загальної кількості. Дана кількість гарантувала статистично значимі результати.

При опрацюванні дослідження була використана методика "прямої" техніки опитування: розподіл ідеалів респондентів в тій чи іншій сфері життєдіяльності, а також ранжування потреб, об'єктів чи умов, необхідних для їх задоволення. Анкета включала 49 запитань із 319 позицій.

Підсумовуючи результати, ми виявили нові мотиви економічних домагань та зміни в ціннісних орієнтаціях старшокласників порівняно з аналогічними показниками покоління середини 80-х років. Доказом тому є аналіз професійних планів школярів, вибір старшокласниками навчального закладу для продовження освіти, соціальна цінність професій. Характерним є аналіз факторів, які орієнтують особу, формують в неї внутрішні спонування до діяльності.

Досліджуючи цінності підприємницької культури, ми виявили в більшості випадків адекватне ставлення старшокласників до ряду характерних рис ділових людей. Важче погодитись з високими оцінками наших респондентів моральних рис вітчизняних бізнесменів періоду початкового накопичення капіталу. Небезпечні тенденції спостерігаються й серед учнівської молоді, яку спокушують легкі засоби отримання коштів, в тому числі з порушенням норм моралі і права (див. табл.)

Таблиця. Потенційні можливості порушення закону старшокласниками з метою одержати гроші, прибуток

Показник Найменування відповіді	Всього	Чол. стать	Жін. стать	Навчаюсь в класі			
				8	9	10	11
Так, повністю згоден	12.0	16.9	8.1	2.9	15.5	15.2	14.1
Радше згоден	21.8	24.7	19.4	18.8	16.9	20.0	30.6
Радше не згоден	18.1	14.8	21.0	11.9	26.8	18.1	16.4
Категорично не згоден	30.3	29.5	30.5	46.1	26.7	29.6	18.8
Важко відповісти	14.8	11.3	17.8	18.8	9.9	13.3	17.7
Інша відповідь	3.0	2.8	3.2	1.5	4.2	3.8	2.4

Меркантильна спрямованість старшокласників з одного боку, та дисбаланс ціннісних орієнтацій з іншого чітко проявилися і в блоці запитань щодо оцінки ними економічного та соціального розвитку України.

Аналізуючи наукові першоджерела, та з огляду на дані констатуючого експерименту, ми переконалися, що категорії підприємницької культури вітчизняні науки - економічна та педагогічна - не завжди приділяють достатньої уваги. Хоча на Заході дана проблема має досить тривалу й широкую дискусію.

В першу чергу це відноситься до цінностей так званої соціальної відповідальності (social responsibility), під якою ми розуміємо:

1. Відповідальність бізнесу за економічну зайнятість населення, забруднення навколишнього середовища.

2. Необхідність "відкритості" підприємництва, щоб суспільство мало змогу активно впливати на нього за допомогою контролю та гласності.

3. Необхідність точних перспективних розрахунків майбутньої діяльності підприємця відносно суспільної користі, яку він спроможний принести.

4. Виробництво товарів та послуг повинно бути спрямоване на споживача.

5. Підприємці повинні брати участь у вирішенні соціальних проблем, навіть якщо вони виходять за межі їх діяльності.

В свою чергу, цінності соціальної відповідальності межують з особистими цінностями, а тому нам доводиться говорити й про етику або етичні норми, які зосереджені в системі загальних цінностей та правил, широкому спектрі варіантів поведінки, дотримання яких організація вимагає від своїх співробітників. Це такі цінності, як творчий пошук, орієнтація на нововведення, самостійність, повага до самотності інших людей, а також велика група етичних нормативів - варіантів поведінки, які, звичайно, забороняють хибну і визначають правильну поведінку.

На наш погляд, шкільні освітні установи через економічне навчання і виховання для вирішення завдань щодо формування в учнів підприємницької культури повинні орієнтуватися на такі педагогічні методи роботи:

- Створення та впровадження в навчальний процес гуманітарних інтегрованих курсів, що об'єднували б економіку, етику, право, психологію, вивчення яких змогло б сприяти культурному, економічному та підприємницькому становленню особистості.

- Розробка і практичне застосування методик діагностики учнів для професійної орієнтації, уточнення соціально-професійного статусу, психологічних тренінгів для активізації психологічних ресурсів, розвитку інтересів, здібностей, нахилів.

- Функціонування спеціальних центрів з молодіжного підприємництва, постійно діючих виставок, ярмарок і т.д.

- Створення мережі позашкільних учбових закладів, курсів для навчання дітей за спеціальними програмами, мета яких - вивчення засад підприємницької діяльності.

- Проведення різноманітних конкурсів, вікторин, тренінгів, ділових ігор, які б дозволили виявити та розвинути творчі здібності учнів.

Але все ж треба відзначити провідну роль соціальних предметів з проблеми, що розглядається.

Таким чином, теоретичний і практичний матеріал, висвітлений у першому розділі, дозволяє виявити певні вимоги до проведення експериментального дослідження, спрямовує дослідну роботу на пізнання закономірностей формування підприємницької культури у старшокласників. Аналізуючи теоретичні першоджерела та дані констатуючого експерименту, приходимо до висновку, що підприємницька культура є базовим елементом підприємництва. В умовах постпатерналістської економіки існують певні труднощі в становленні підприємницької культури, пов'язані з новітністю завдань, конформістськими традиціями населення. Важливо врахувати те, що зараз наша країна перебуває в динамічних умовах становлення нової культурної реальності, одні риси якої усталилися, а інші ще знаходяться в процесі формування. Успішне вирішення завдань щодо формування підприємницької культури справить значний вплив на становлення світогляду учнівської молоді як майбутніх активних учасників економічних реформ з питань розбудови нашої країни.

У другому розділі - "Прагматична концепція складання навчальних програм і планів з економіки для старшокласників" - розкривається система формування підприємницької культури учнів в процесі економічної освіти; обґрунтовано педагогічні вимоги щодо складання навчальних планів і програм з економіки; висвітлено педагогічні умови впровадження експериментальної програми з економіки в навчальний процес, її педагогічну ефективність.

Під час проведення констатуючого експерименту, на основі вивчення ціннісних орієнтацій старшокласників, як базового елементу підприємницької культури, нами був розроблений науково-практичний проект - експериментальна навчальна програма "Вступ до економіки", за підсумками впровадження якої оцінювалась сформованість досліджуваних якостей у розвитку школярів.

При цьому ми орієнтувалися на те, що в Україні в останній час відбувається становлення національної школи з економічної освіти ринкової орієнтації. Слід зазначити в цьому плані практичні напрацювання таких вчених, як Д.О.Закатнова, Л.І.Круглик, Г.Є.Левченка, О.С.Падалки, І.Л.Петрової, В.Я.Плахути, І.Ф.Радіонової, О.Б.Саянової, С.В.Степаненко, М.П.Тименка (м. Київ), С.М.Романова, В.І.Хільковця (м. Рівне), В.Д.Лагутіна, А.С.Нісімчука, І.О.Смолюка (м. Луцьк), Н.І.Бережної, Г.В.Довгопол, О.С.Крамаревої, О.М.Щербахи (м. Харків), В.І.Чужикова (м. Черкаси), С.І.Горбачова, В.В.Крижка (м. Запоріжжя), Н.М.Скорохода (м. Луганськ), М.В.Лужецького (м.Одеса), Ю.М.Лелюка (м. Полтава), В.І.Панкової (м.Донецьк), І.В.Губатюка (м.Чернівці).

В свою чергу, ми запропонували свій проект, особливостями якого є:

- Весь навчальний матеріал згрупований навколо економічних концепцій, які складають базовий набір знань, орієнтованих на ринок,

як у діапазоні загальноекономічних проблем, так і в діапазоні сімейної економіки;

- Викладання економічних вчень в історико-еволюційному плані, що передбачає єдиний блок трьох курсів: "Вступ до економіки", "Історія економіки", "Основи економічних знань";

- Створення моделі навчання, яке не тільки передбачає передачу соціального досвіду, але й практичне його засвоєння через імітацію економічних процесів шляхом ділових ігор;

- Під час навчання очікується формування не тільки теоретичних знань з економіки, а й практичних вмінь і навичок, які безпосередньо впливають на формування підприємницької культури учнів.

Після розробки та впровадження експериментальної моделі навчання наступним кроком формуючого експерименту був використаний такий алгоритм: проведення педагогічного вимірювання та збір статистичних даних; математичний аналіз; формулювання висновків та їх введення в теоретичну систему; визначення шляхів подальшої інтерпретації виявлених закономірностей для практичної педагогічної діяльності. Таким чином, був досягнутий перехід від вербального опису педагогічного експерименту до математичного виявлення його закономірностей.

У своєму дослідженні ми зупинилися на розробці та математичному аналізі тесту досягнень, орієнтованого не тільки на конкретний учбовий курс, але й такий, що дозволяє також з'ясувати рівень економічної грамотності старшокласників загальноосвітніх шкіл.

Методика формуючого експерименту

I етап. Опитування тих, хто були задіяні в експерименті і починають вивчати економічний курс за запропонованим тестом для вирішення двох завдань. По-перше, визначити початкове чисельне значення для фіксації зрушень у розвитку особистості. І по-друге, діагностика самого тесту з таких показників, як надійність і трудність.

II етап. Повторне опитування тих, хто завершує вивчення економічного курсу за досліджуваним тестом, а також одночасне опитування експериментальної групи за тестами: адаптований інтелектуальний тест Амтхауера, тест М.Вудкока-Д.Френсіса по категоріях "особисті цінності" та "особисті обмеження", тест визначення спрямованості особистості Б.Бааса, анкета констатуючого експерименту в частині ціннісних орієнтацій особистості. Паралельно з тестовими опитуваннями аналізувалася підсумкова успішність учнів з предметів: алгебра, фізика, історія, географія. Одночасно за тими ж позиціями опитувались учні 10 і 9 класів, що не вивчають курс економічної дисципліни.

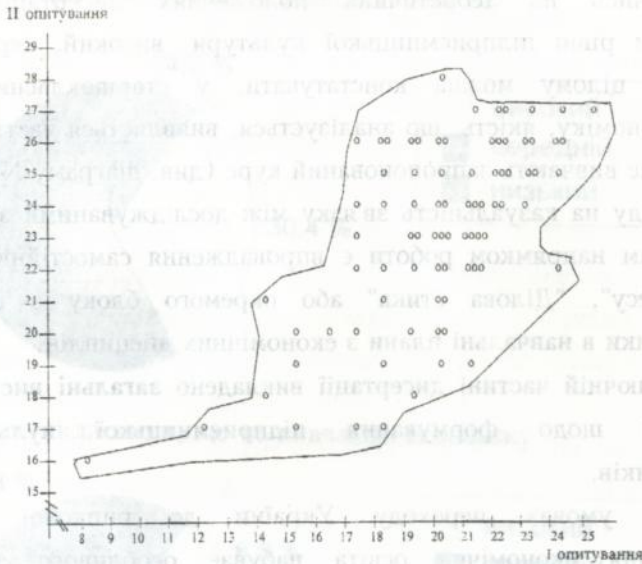
Результати констатуючого експерименту першого етапу через обрахунки дисперсії та стандартного відхилення дозволили вийти на графічний аналіз запропонованого тесту, який переконав в своїй педагогічній доцільності під час дидактичних досліджень.

Щодо другого етапу, то статистично значуще підтвердження результатів експерименту ґрунтувалося на теоремі Бернуллі, де вірогідність виступає як параметр генеральної сукупності, а частота - як статистика, за допомогою якої виводиться оцінка параметру. Після підтвердження об'єму вибірки необхідними табличними даними, на другому етапі були вирішені такі завдання, як: обрахунки ретестової надійності, розрахунок та характеристика валідності, кореляційний та статистичний аналіз.

Відповідно до здійснених математичних обчислень, ми одержали коефіцієнт кореляції (по Пірсону) між змінними x - тестовий результат до початку експерименту та y - результат після його завершення, що дорівнює $r_{xy} = 0,64$ (див. діаграму № 1). Наступні завдання математичного аналізу, які були обчислені і доведені: нуль-гіпотеза, статистичний критерій перевірки гіпотези (Z-критерій), графічний

Діаграма № 1

Розсіювання за I та II опитуванням
оціночного тесту (82 пари результатів)

Додаток до діаграми № 1

Обчислення коефіцієнта кореляції між першим і другим
опитуванням з економічного тесту

Проміжні розрахунки	Кінцеві розрахунки
$n=82$	
$\sum_{i=1}^{82} x_i = 1621$	$r_{xy} = \frac{s_{xy}}{s_x s_y} = \frac{n \sum x_i y_i - (\sum x_i)(\sum y_i)}{\sqrt{[n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2][n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}}$
$\sum_{i=1}^{82} x_i^2 = 32717$	Звідси
$\sum_{i=1}^{82} y_i = 1896$	$r_{xy} = \frac{82 \cdot (37922) - (1621) \cdot (1896)}{\sqrt{[82 \cdot (32717) - (1621)^2] \cdot [82 \cdot (44554) - (1896)^2]}}$
$\sum_{i=1}^{82} y_i^2 = 44554$	$= \frac{3109604 - 3073416}{\sqrt{55153 \cdot 58612}} = \frac{36188}{\sqrt{3232627636}} = \frac{36188}{568562} = 0.64$
$\sum_{i=1}^{82} x_i y_i = 37922$	

аналіз підсумків тестових результатів у старшокласників, що вивчають і не вивчають економічний курс.

Базуючись на теоретичних положеннях дисертації, автор розробив три рівні підприємницької культури: високий, середній та низький. В цілому можна констатувати: у старшокласників, які вивчають економіку, якість, що аналізується, виявляється частіше, ніж у учнів, які не вивчають запропонований курс (див. діаграму № 2).

З огляду на казуальність зв'язку між досліджуваними змінними, перспективним напрямком роботи є впровадження самостійних курсів "Етика бізнесу", "Ділова етика" або окремого блоку з цінностей бізнесової етики в навчальні плани з економічних дисциплін.

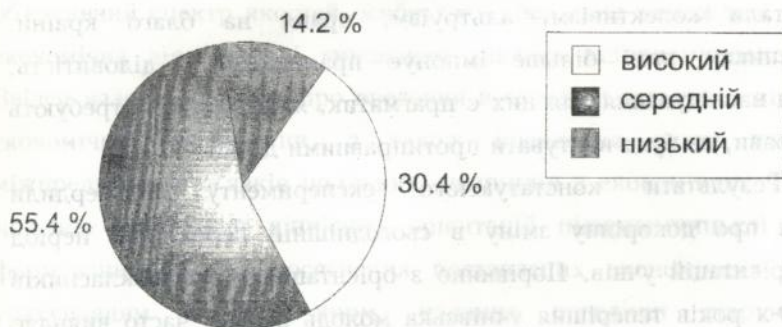
У заключній частині дисертації викладено **загальні висновки та рекомендації** щодо формування підприємницької культури у старшокласників.

1. В умовах переходу України до ринкової системи господарювання економічна освіта набуває особливого значення. Одержаний фактичний матеріал дозволяє зробити умовивід про широке залучення школярів в сферу комерціалізації, стихійний псевдоринок. Серед факторів, які в останні роки активно впливають на цей процес, виділяють відрив від попередніх традиційних культурних цінностей, різкі зміни життєвих стереотипів, звичного устрою і стилю життя. Тому педагогічною основою економічної освіти стає надання школярам можливості осягнути сутність філософії та педагогіки цивілізованого ринку. При цьому важливо врахувати, що економічне виховання безпосередньо пов'язане із становленням та розвитком вітчизняної економіки.

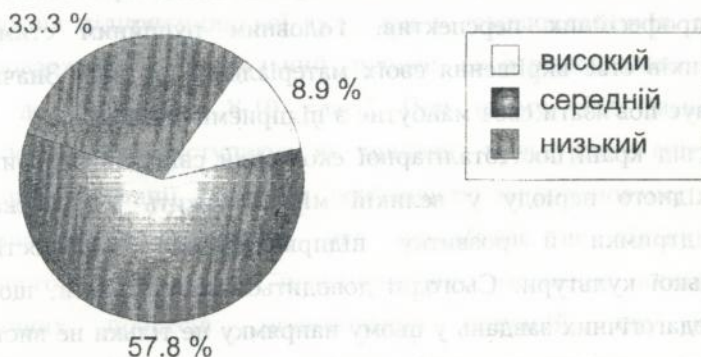
2. Економічна ситуація в Україні загострюється й тим, що поворот до ринку шляхом "шокової терапії" супроводжується криміногенізацією суспільства, котра охопила широкі верстви населення. Зазначені тенденції спостерігаються й серед учнівської

Рівень підприємницької культури школярів

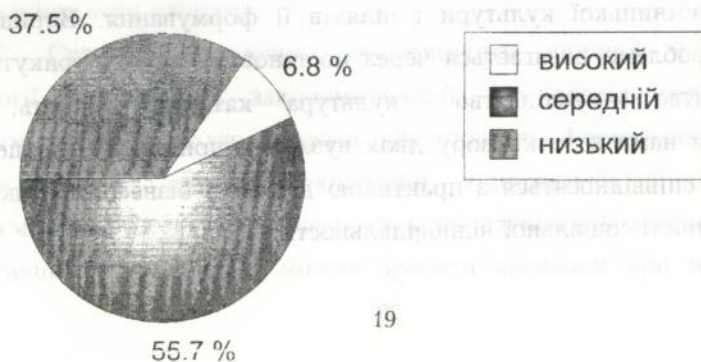
Десятикласники, що вивчають економіку

Десятикласники, що не вивчають економіку

Дев'ятикласники, що не вивчають економіку

молоді, яку спокушують легкі засоби отримання коштів, в тому числі з порушенням норм моралі і права. Як свідчить соціолого-педагогічне дослідження констатуючого експерименту, в цілому менш цінними сьогодні стали колективізм, альтруїзм, праця на благо країни. Старшокласникам нині більше імponує практицизм і діловитість, зразком для наслідування для них є прагматик, який, якщо потребують інтереси справи, не буде нехтувати протиправними діями.

3. Результати констатуючого експерименту підтвердили припущення про докорінну зміну в сьогоdnішній перехідний період ціннісних орієнтацій учнів. Порівняно з орієнтаціями старшокласників середини 80-х років теперішня учнівська молодь вельми часто виявляє протиріччя і неузгодженість. Без сумніву, наявні нові мотиви професійних домагань, де переважають меркантильна спрямованість та дисбаланс професійних перспектив. Головним рушійним стимулом старшокласників стає вирішення своїх матеріальних питань. Значна їх частина планує пов'язати своє майбутнє з підприємництвом.

4. Досвід країн посттоталітарної економіки свідчить, що вихід з кризи перехідного періоду у великій мірі залежить від державної політики підтримки й розвитку підприємницької діяльності та підприємницької культури. Сьогодні доводиться констатувати, що для вирішення педагогічних завдань у цьому напрямку не тільки не вистачає кваліфікованих кадрів та методичного забезпечення; основна проблема криється в тому, що суспільство поки що не виробило чітких критеріїв самої підприємницької культури і шляхів її формування. Вирішення зазначеної проблеми досягається через постановку в центр трикутника "підприємництво - суспільство - культура" категорії цінність, яка розглядається нами з точки зору двох вузлових понять. По-перше, це цінності, що співвідносяться з практикою ділової і бізнесової етики, і, по-друге, цінності соціальної відповідальності.

5. Визначальну роль у залученні старшокласників до сучасного типу підприємницької культури відводиться соціальним предметам. На сьогодні вкрай необхідне завдання - актуалізувати в навчанні об'єктивний спектр якостей особистості, без яких неможливі ефективна економічна діяльність і виконання завдань підприємницького плану. Звідси назріло питання про введення в середній загальноосвітній школі економічної дисципліни, а також посилення уваги вчителів до міжпредметних зв'язків шкільних дисциплін з економікою. Тільки тоді можливе виховання ціннісних орієнтацій підприємницької культури, формування засобів досягнення поставлених економічних завдань з урахуванням етичних норм, надання поведінці старшокласників підприємницького стилю.

6. Виходячи з гіпотези й цілей дисертаційного дослідження щодо формування підприємницької культури у старшокласників, розроблена та впроваджена в навчальний процес експериментальна програма: "Вступ до економіки. 8-10 клас." При цьому слід зазначити, що економічні знання виступають як уявлення культурного світу, ціннісні економічні орієнтації. Головною особливістю запропонованого проекту є створення моделі навчання, яка передбачає не тільки передачу соціального досвіду, але й практичне його засвоєння шляхом імітації економічних процесів: моделювання ситуацій, що потребують послідовних дій, обміну інформацією, позначення економічних процесів. Таким чином, у школярів формуються навички підприємницького напрямку.

7. Суть констатуючого експерименту полягає в апробації технології педагогічних закономірностей, що досліджуються через алгоритм, який дозволяє виявити ефективність формування в учнів системи знань з ринкової економіки, відповідного рівня якостей підприємницької культури. Базуючись на одержаних математичних і статистичних розрахунках, можна зробити висновок про дидактичну

ефективність експериментальної навчальної програми, обґрунтованість зростання діагностованої якості, підтвердження гіпотези дослідження щодо залежності між вивченням експериментальної програми з економіки та рівнем підприємницької культури.

Основний зміст та положення дисертації відображено у публікаціях автора:

1. Комплексна авторська програма "Вступ до економіки. 8-10 клас." - Черкаси: ОПОПП, 1995. - 14 с.

2. Підприємницькі цінності з точки зору старшокласників // Педагогічний вісник. - 1996. - N 2. - С. 16-21.

3. Теоретичні та методичні передумови формування підприємницької культури у школярів // Педагогічний вісник. - 1997. - N 1. - С. 17-18.

4. Предпринимательство и мировоззрение старшеклассников // Экономическое образование школьников: Методические рекомендации / Отв. за выпуск: С.И.Горбачёв. - Запорожье: школа-лицей "Логос", 1995. - С.14-15.

5. Підприємництво: суперечності та перспективи розвитку // Збірник статей аспірантів і пошукачів ЧТІ. - Ч.П. - Черкаси, 1995. - С.62-64.

6. Экономика сквозь призму педагогики // Матеріали наукової конференції РЦСОМ при Луцькому держ. пед. інституті ім. Лесі Українки. - Луцьк, 1993. - С. 58-60.

7. Підприємницька культура як педагогічна проблема // Рідна школа. 1997. - N6. - С.54-55.

Robert F. Pustoviyt. Pedagogical conditions of business culture formation within the senior students.

A Thesis for a degree of candidate of science in the field of pedagogics in the speciality 13.00.01- theory and history of pedagogics, Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Kyiv, 1997.

The structural and functional research of didactic principal and methods of economical education of senior students is conducted. Sociological and pedagogical questioning of students of 8-11 forms on the problem of value orientations in economy is theoretically grounded and practically applied; the category of business culture within the framework of practical and theoretical pedagogics is analysed; experimental programme on economy is worked out and applied in the educational process; the technology of mathematical proof of the pedagogical problem under the investigation is also worked out. It is concluded that experimental economical course contributes to the formation of the quality analysed within the senior students.

Пустовийт Р.Ф. Педагогические условия формирования предпринимательской культуры у старшеклассников.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01- теория и история педагогики.

Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Проведено структурно-функціональне дослідження дидактичних принципів і методів економічного виховання старшекласників, теоретично обґрунтовано і практично здійснено соціолого-педагогічне анкетування учасників 8-11 класів по проблемі економічних ціннісних орієнтацій, проаналізована категорія підприємницької культури в ракурсі педагогічної теорії і практики, розроблена і реалізована в навчальному процесі експеримен-

тальная программа по экономике, отработана технология математического доказательства исследуемой педагогической проблемы. Установлено, что экспериментальный экономический курс способствует формированию у старшеклассников диагностируемого качества.

Ключові слова: економічне виховання старшокласників, соціолого-педагогічне анкетування, підприємницька культура, експериментальна навчальна програма, математична технологія в педагогіці.

Душев

436128

AB 37659
AB 37.659

Підписано до друку 24.04. 1997. Формат 60x84 1/16. Папір офс.
Друк оперативний. Ум. др. арж. 128. Тираж 100 прим. Зам. N 772

Редакційно-видавничий відділ ЧПІ
257006, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 460, 4к.